“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI
VOLUME 04, ISSUE 11, 2026. NOVEMBER
ResearchBib Impact Factor: 10/54/ 2025 ISSN 2992-8869

BOBUR G‘AZALLARIDA MUSOFIRLIKKA OID SO‘Z VA IBORALARNING LINGVOMADANIY TALQINI

Xolboyeva Muxlisa Abdusattor qizi
Qo‘qon davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Maqolada Bobur g‘azallarida yurtdan uzoqda yashash tajribasini ifodalovchi tarki vatan, tarki diyor, g‘urbat, g‘arib va sargashta birliklari tahlil qilinadi. Tarki vatan ketish hodisasini, g‘arib begona makondagi kishining ahvolini anglatadi. G‘urbatning hijron bilan birga kelishi yurtdan yiroqlik va yordan ayriliqning bir kishiga ta’sirini ifodalaydi. Ul yon-u bu yon solg‘uchi hamda g‘urbatqa soldi qurilmalarida ko‘chish taqdir va charxga nisbat beriladi. Tarki diyor etsa shakli esa ketish shaxsning ixtiyoridagi harakat sifatida ham baholanishini ko‘rsatadi. Rahm qilg‘il va yod ayla murojaatlari musofirning mehr va xotiraga ehtiyojini yuzaga chiqaradi.*

Kalit so‘zlar. *Bobur, g‘azal, musofirlik, tarki vatan, g‘urbat, g‘arib, taqdir, lingvomadaniy talqin.*

Аннотация. *В статье рассматриваются слова и выражения, передающие опыт жизни вдали от родины в газелях Бабура. Сопоставляются tarki vatan, tarki diyor, g‘urbat, g‘arib и sargashta. Конструкции с глаголом solmoq связывают перемещение с судьбой, а выражение tarki diyor etsa передаёт возможность добровольного ухода. Сочетание hijron bila g‘urbat связывает разлуку с возлюбленной и пребывание на чужбине. Обращения с просьбой о сострадании и памяти показывают, какое значение для лирического героя сохраняет связь с близким человеком.*

Ключевые слова. *Бабур, газель, жизнь на чужбине, родина, разлука, судьба, лингвокультурная интерпретация.*

Abstract. *This article studies words and expressions for living away from one’s homeland in Babur’s ghazals. It compares tarki vatan, tarki diyor, g‘urbat, g‘arib and sargashta in their immediate contexts. Constructions with solmoq attribute displacement to fate, while tarki diyor etsa presents departure as a possible choice. The phrase hijron bila g‘urbat brings separation from the beloved together with life in an unfamiliar place. Requests for compassion and remembrance show how personal ties retain their value at a distance.*

Keywords. *Babur, ghazal, life away from home, homeland, separation, fate, linguocultural interpretation.*

Kirish

“Qilmisham tarki vatan” degan kishi keyingi misrada o‘zini *sargashta* va *g‘arib* deb tanishtiradi. Bobur shu ikki misrada ketishning o‘zi bilan ketgan kishining holatini alohida nomlaydi [1, 19-b.]. G‘azalni musofirlik haqida o‘qishga aynan shu bog‘lanish asos beradi. *Vatan* tark etilgan joyni bildiradi. *G‘arib* esa o‘sha joydan uzoqdagi odamning nutqida kelib, uning kim sifatida so‘zlayotganini anglatadi.

Musofirlik baytlarda har doim bir xil sababga bog‘lanmaydi. Bir g‘azalda charx kishini *g‘urbatqa soldi* deb tasvirlanadi. Boshqa birida diyorni tark etib, jahon kezish ixtiyor qilinadigan yo‘l sifatida ko‘rsatiladi. Bu farqni anglash uchun *vatan*, *diyor* va *g‘urbat*ning lug‘aviy ma’nosi bilan birga ular qaysi fe’lga bog‘lanishini ham ko‘rish kerak. Shunda odamning o‘z yurtiga munosabati, ketish haqidagi qarori va yiroqda turib yaqinlariga yuzlanishi bir-biridan ajraladi.

Tadqiqotning maqsadi Bobur g‘azallarida yurtdan uzoqlik qaysi so‘z va iboralar bilan nomlanishini hamda ularning madaniy mazmuni qanday ochilishini aniqlashdir. Madaniy mazmun deganda, bu o‘rinda, yurtga mansublik, begona joydagi kishiga mehr ko‘rsatish va uzoqdagi yaqinini yodda tutish haqidagi tasavvurlar nazarda tutiladi. Ularni tahlil qilishda baytdagi murojaat, so‘z birikmasi va harakatning kimga nisbat berilgani dalil bo‘lib xizmat qiladi.

Manbalar va tahlil mezonlari

Maqolada *musofirlik* atamasi o‘z yurtidan uzoqda yashash tajribasini anglatadi. Tahlilning tayanch manbasi 1994-yilda nashr etilgan “Devon”dir. Undan 19, 29 va 43-betlardagi misollar olindi [1]. 2019-yilgi “Qaro zulfung firoqida” to‘plamidan makonga munosabat, musofirni yod etish va diyorni ixtiyoriy tark etishga doir baytlar qiyosga jalb qilindi [3, 21, 86–88-b.]. Manbalar alohida ko‘rsatilgan, chunki nashrlar orasida so‘z shakli va sahifalanish farq qilishi mumkin. 1994-yilgi misollarning lotin yozuvidagi shakli dissertatsiyadagi iqtiboslar bilan muvofiq berildi [5].

Berdak Yusuf lug‘atida *g‘urbat*ning musofirlik bilan birga g‘amni bildiradigan ma’nosi ham qayd etilgan. *G‘arib* uchun musofir, notavon va g‘alati ma’nolari ajratiladi [2, “G‘urbat”, “G‘arib”]. Ushbu ma’nolardan qaysi biri ishga tushganini yaqin kontekst belgilaydi. Masalan, *g‘arib*ning *tarki vatan* bilan birga kelishi

musofirlik ma’nosini kuchaytiradi. *Rahm qilg‘il* murojaati esa shu ma’noga yordam va shafqat kutish mazmunini qo‘shadi.

Sh.Usmonova til birliklari orqali shakllangan olam tasvirini kishining dunyo haqidagi kengroq tasavvurlaridan ajratib o‘rganadi [6, 78-b.]. Mazkur maqolada ham xulosa aniq lisoniy dalillarga bog‘landi. Birinchidan, ketish va yurtdan uzoqda bo‘lishni bildirgan birliklar ajratildi. Ikkinchidan, harakatni bajaruvchi yoki unga sabab bo‘luvchi kuch aniqlandi. Uchinchidan, musofirning o‘zini qanday atashi va kimga qanday so‘z bilan yuzlanishi tekshirildi. Ayriliq musofirlik bilan qayerda tutashganini shu so‘z va qurilmalar ko‘rsatadi.

Tarki vatan va musofirning o‘zini nomlashi

Evrulub boshingg‘a, ey oy, qilmisham tarki vatan,
Rahm qilg‘il mangakim, sargashtadurmen, ham g‘arib. [1, 19-b.]

Birinchi misrada *tarki vatan* birikmasi *qilmisham* fe’li bilan kelgan. Ketgan kishi harakatni birinchi shaxsda, o‘z nomidan aytadi. *Vatan* bu yerda kishining ortda qoldirgan yurtini anglatadi. Misraning boshidagi *evrulub boshingg‘a* va *ey oy* esa nutqni ma’shuqaga qaratadi. Shuning uchun vatanni tark etish va yorga intilish bitta misrada tutashadi. Ketishning qaysi tarixiy voqeaga ishora qilishi haqida qat’iy hukm chiqarish uchun qo‘shimcha dalil kerak. Baytdagi aniq holat lirik subyektning o‘z qilmishini yorga aytayotganidir.

Ikkinchi misrada voqea bayonidan o‘z ahvolini bildirishga o‘tiladi. *Sargashtadurmen* birinchi shaxsda kelib, kishining gangigan, sarson holatini anglatadi. Lug‘atda *sargashta* esankirash, boshi aylanishi bilan izohlanadi [2, “Sargashta”]. Baytda bu so‘z *g‘arib* bilan yonma-yon turgani uchun o‘z joyidan uzoqlashgan kishining holati sifatida o‘qiladi. *Ham* yuklamasi ikki tavsifni birlashtiradi. Ketish makonning almashganini bildirsa, *sargashta* va *g‘arib* shu o‘zgarishning odamga qanday ta’sir qilganini ochadi.

Misraning boshida kelgan *rahm qilg‘il* iltimosi bu ikki tavsifning nima uchun aytilganini ko‘rsatadi. G‘ariblik lirik qahramonning o‘ziga bergan bahosi bilan birga yordan mehr kutishiga ham asos bo‘ladi. Ushbu o‘rinda madaniy mazmunni uchta dalil birlashtiradi. *Tarki vatan* mansublikdan yiroqlashishni, *g‘arib* yangi vaziyatdagi o‘zini anglashni, *rahm qilg‘il* esa boshqa kishidan kutilgan javobni ifodalaydi.

G‘urbat va hijronning birga kelishi

G‘urbatta ul oy hajri meni pir qilibtur,

Hijron bila g‘urbat manga ta’sir qilibtur. [1, 29-b.]

G‘urbat birinchi misrada o‘rin-payt shaklida keladi. *G‘urbatta* lirik qahramon qaysi sharoitda yordan ayriliqni boshdan kechirayotganini bildiradi. *Ul oy hajri* esa *meni pir qilibtur* hukmining sababini anglatadi. Mazkur ibora lug‘atda aynan shu bayt misolida qaritish ma’nosida izohlangan [2, “Pir”]. Demak, shoir ayriliqning odamda qoldirgan izini yosh va jismoniy holat bilan bog‘lab ifodalaydi.

Keyingi misrada *g‘urbat* kelishik qo‘shimchasisiz takrorlanadi va *hijron bila* shakli orqali ta’sir ko‘rsatayotgan holatlar qatoriga kiradi. Birinchi misra yordan ayriliq musofirlikda kechayotganini bildirgan edi. Ikkinchi misra shu ikkala holatning bir kishiga ta’sirini aytadi. *Hajr* va *hijron* yorga nisbat berilgan ayriliqni anglatadi. *G‘urbat* esa shu ayriliq boshdan kechirilayotgan yiroqlikni ham nomlaydi. Ularni bir baytda qo‘shib o‘qish ma’nodagi farqni ravshanlashtiradi.

Shu g‘azalning keyingi baytida *Hind yeri* bilan *bu yer* bir makonni ikki xil usulda ko‘rsatadi [3, 21-b.]. Birinchisi joyni nomlaydi. Ikkinchisi lirik qahramonning o‘sha yerdagi holatini *dilgir* sifati bilan bog‘laydi. Yerning hosili tilga olingach, *ne sudki* so‘rog‘i e’tiborni *dilgir* holatiga qaytaradi. Musofirning o‘sha yerdagi ko‘ngil holati joyning hosili bilan o‘lchanmaydi. Bir g‘azal doirasida *g‘urbat*, joy nomi va *bu yer* ko‘rsatish birikmasi musofirlikning makoniy hamda hissiy tomonini to‘ldiradi.

Ketishning taqdirga nisbat berilishi

Taqdirdur ul yon-u bu yon solg‘uchi, yo‘qsa,

Kimga havasi Sanbal-u Tatyir qilibtur? [1, 29-b.]

Ul yon-u bu yon ifodasi harakatning bir tomonga qat’iy yo‘nalmaganini ko‘rsatadi. *Solg‘uchi* shakli bu harakatni yuzaga keltirgan kuchni nomlashga xizmat qiladi. Birinchi misra bu vazifani *taqdir*ga beradi. Ikkinchi misradagi savolda esa *havas* so‘zi orqali kishining o‘z istagi masalasi ko‘tariladi. Shunday qilib, yiroqqa ketish tashqi sabab bilan odamning mayli qiyoslanadigan vaziyatda beriladi.

Ikkinchi misrani talqin qilishda nashr tafovuti muhim. 1994-yilgi “Devon”da *Tatyir* shakli kelgan. Rampur nusxasiga tayangan matnshunoslik maqolasida esa shu so‘z *nazir* deb o‘qiladi va Sanbalga oid tarixiy kontekst bilan izohlanadi [4]. Shu qiyos Sanbalni baytdagi aniq joy nomi sifatida tahlil qilishga imkon beradi. Ikkinchi birlikning talqini qo‘lyozmadagi o‘qishga bog‘liq. Taqdir sababli u yoqdan bu yoqqa yo‘llanish ma’nosi esa birinchi misraning o‘zida ochiq ifodalangan.

Qilmisham tarki vatan bilan *taqdirdur ... solg‘uchi* qurilmalari ketishning ikki xil ifodasidir. Birinchisida lirik qahramon o‘z ishini o‘zi bayon etadi. Ikkinchisida harakatning sababi taqdirga yuklanadi. Grammatik farq musofirlikning qanday tushunilganiga ta’sir qiladi. Bir baytda e’tibor kishining ketganiga, boshqa baytda esa uni ketishga olib kelgan kuchga qaratiladi.

Yiroqdagi kishini yod etish
G‘urbatqa soldi charx meni yuz jafo bila,
Yod ayla men g‘aribni gohi duo bila. [3, 87-b.]

Bu baytda *g‘urbatqa* yo‘nalish kelishigida keladi. *Charx* harakatni yuzaga keltiruvchi kuch, *meni* esa uning ta’siridagi kishi sifatida beriladi. 29-betdagi *ul yon-u bu yon solg‘uchi* qurilishida ham *solmoq* fe’li taqdirga bog‘langan edi. Bu o‘rinda o‘sha fe’lning yo‘nalishi *g‘urbatqa* shakli bilan aniq nomlanadi. *Yuz jafo bila* birikmasi esa ko‘chishga lirik subyekt tomonidan berilgan salbiy bahoni bildiradi.

Ikkinchi misrada gap charxdan murojaat qilinayotgan insonga o‘tadi. *Men g‘aribni* shakli iltimos kim haqida ekanini, *duo bila* uni qanday yod etish so‘ralayotganini anglatadi. *Gohi* so‘zi iltimosning ohangini ham belgilaydi. Musofir yiroqda bo‘lsa-da, vaqti-vaqti bilan eslanishni kutadi. Shu yerda duo uzoqdagi kishini xotirlash shakli sifatida tilga kiradi.

19-betdagi *rahm qilg‘il* bilan bu baytdagi *yod ayla* murojaatlari *g‘arib*ning ma’nosini ikki tomondan aniqlashtiradi. Birida g‘arib o‘z ahvolini ko‘rib mehr qilishni so‘raydi. Ikkinchisida yiroqda qolgan kishini eslab turish so‘raladi. Har ikkala baytda musofirlikning madaniy mazmuni kishilar o‘rtasidagi munosabat orqali ochiladi.

Lug‘atda *g‘arib*ning musofir ma’nosiga Navoiy ruboiysidan misol keltirilgan. Unda *g‘urbatda g‘arib* ifodasi eldan kutilgan shafqat va mehr bilan bog‘langan [2, “G‘arib”]. Bobur baytlaridagi *rahm qilg‘il* va *duo bila* ifodalari ham shu munosabatni ikki kishining nutqiga olib kiradi. Navoiy misolida elning musofirga munosabati haqida hukm beriladi. Boburda esa musofirning o‘zi gapirib, yaqinidan rahm yoki yod kutadi. Qiyos bu so‘zlarning g‘azalda qanday madaniy mazmun tashishini aniqlashtiradi. O‘z yurtidan uzoqlik tilga olinganda kishining mehrga ehtiyoji ham ifodalanadi.

G‘urbatta va *g‘urbatqa* shakllari ham shu o‘rinda qiyosga arziydi. 29-betdagi *g‘urbatta* musofirlik ichida kechayotgan holatni ifodalagan edi. Bu baytdagi *g‘urbatqa* esa charx sababli tushilgan yangi vaziyatni bildiradi. Fe’l va kelishikning

almashishi natijasida bir so‘z ikki nuqtadan ishlatiladi. Musofirlik birinchi baytda boshdan kechirilayotgan sharoit, ikkinchisida esa odam olib borilgan holatdir. Shunga muvofiq birinchi baytda ta’sirning oqibati qarish bilan, ikkinchisida esa kishining yiroqdan yod kutishi bilan ochiladi.

Musofirlikdagi o‘zlik va ixtiyor

Baloyi ishq-u yolg‘uzluq, dag‘i hijron-u g‘urbatda,
Otim – Majnun, kishim – mehnat, ishim – zori, yerim – gulxan. [1, 43-b.]

Birinchi misra *yolg‘uzluq*, *hijron* va *g‘urbat*ni bir nutqiy vaziyatga yig‘adi. Ikkinchi misrada lirik qahramon o‘zini tanishtirayotgandek gapiradi. *Otim*, *kishim*, *ishim* va *yerim* so‘zlari uning ismi, atrofidagi odamlar, mashg‘uloti va yashash joyini aytishga zamin yaratadi. Ism o‘rnida tanish oshiq nomi *Majnun*, yashash joyi o‘rnida *gulxan* keladi. *Yolg‘uzluq* va *mehnat* bilan birga o‘qilganda, bu nomlar musofirning odatdagi makoni va atrofidagi odamlar haqidagi tasavvurni dardli holatga aylantiradi. *Yerim*ning *gulxan* bilan to‘ldirilishi shu holatning makonga qanday ko‘chirilganini ayniqsa aniq ko‘rsatadi.

2019-yilgi to‘plamdagi boshqa g‘azalda *tarki diyor* birikmasi *jahon kezmak* va *beqaydlig‘ni ixtiyor etsa* shakllari bilan yonma-yon keladi [3, 88-b.]. Bu yerda ketish ehtimoli *xush ulkim* ifodasi bilan ijobiy baholanadi. *Ixtiyor etsa* shaxsning tanlovini ochiq bildiradi. G‘azalning keyingi misralarida el orasidagi bog‘liqlikdan uzoqlashish ham ozodalik bilan bog‘langan. Shu kontekstda diyorni tark etish og‘ir munosabatlardan chiqish imkonini anglatadi.

G‘azalning so‘ngida *diyor* va *yor* bir qatorga qo‘yilib, ulardan ko‘rilgan javr tilga olinadi [3, 88-b.]. *Tarki diyor* ifodasi shu qator bilan birga o‘qilganda, joydan uzoqlashish va yor bilan aloqani uzish bitta harakatga ulanadi. 19-betdagi baytda lirik qahramon yorga intilib vatanini tark etganini aytgan edi. Bu g‘azalda esa yor va diyor birgalikda tark etilishi mumkin bo‘lgan narsalar qatoriga kiradi. Shu ikki o‘rin *tark* so‘zi bilan bog‘langan harakatning ma’nosi yor bilan munosabatga qarab o‘zgarishini ko‘rsatadi.

G‘urbatqa soldi charx va *beqaydlig‘ni ixtiyor etsa* o‘rtasidagi farq tahlilning muhim natijasidir. Bir qurilishda odam harakat ta’siridagi shaxs sifatida, ikkinchisida o‘zi yo‘l tanlaydigan kishi sifatida ifodalangan. Musofirlikka oid so‘zlarning bahosi shunga qarab o‘zgaradi. Ketishning og‘irligi *jafo* bilan, ixtiyoriy uzoqlashish esa *xush* va *beqaydlig‘* bilan bog‘langan. Shu bahoni *diyor* va *g‘urbat* yonidagi fe’l hamda sifatlar aniqlashtiradi.

Diyor tilga olingan yana bir baytda murojaat *ey hamdam* shaklida keladi. Lirik qahramon hamdamidan diyor va yor haqida gap ochmaslikni so‘raydi [3, 86-b.]. Bu yerda *diyor*ni eslashning o‘zi og‘ir. Lirik qahramon shu bois uni suhbatdan chiqarishni so‘raydi. *Dema* buyrug‘idan keyingi *ulfatim yo‘q* ifodasi bu munosabatni izohlaydi. Ulug‘roq makon, ya’ni *olam* tilga olinganda ham lirik qahramonning begonalik hissi davom etadi.

Shu o‘rin *yod ayla* iltimosi bilan qiyoslanganda, musofir nutqining ikki yo‘nalishi ko‘rinadi. Yiroqdagi kishining o‘zi eslanishni xohlaydi. Diyor bilan yor haqida gap ochilishi esa boshqa vaziyatda uning og‘riqli xotirasini uyg‘otadi. *Yod ayla* va *dema* shakllari bu ikki holatni aniq ajratadi. Musofirlikni anglashda joy nomlari bilan birga kim haqida gapirish yoki kimni yodda tutish so‘ralayotgani ham muhim.

Xulosa

Bobur g‘azallarida yurtdan uzoqda yashash tajribasining turli tomonlari alohida nomlanadi. *Tarki vatan* va *tarki diyor* ketish hodisasini, *g‘urbat* yiroqda kechayotgan vaziyatni, *g‘arib* va *sargashta* kishining shu vaziyatdagi ahvolini bildiradi. *Hijron bila g‘urbat* qurilishi yordan ayriliq va musofirlikning bir kishiga qo‘shilib ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

Ketishning bahosi harakat kimga nisbat berilishiga ham bog‘liq. *Solg‘uchi* va *soldi* shakllari sababni taqdir yoki charx bilan bog‘laydi. *Ixtiyor etsa* esa diyorni tark etish kishining tanlovi bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. *Rahm qilg‘il* va *yod ayla* murojaatlari orqali musofirning yiroqda turib ham mehr va xotiraga ehtiyoji borligi ifodalanadi. So‘zlarning lingvomadaniy mazmuni ana shu lug‘aviy, grammatik va nutqiy dalillar tutashgan joyda aniqlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Devon / nashrga tayyorlovchi va so‘zboshi muallifi A.Abdug‘afurov, mas’ul muharrir A.P.Qayumov. – Toshkent: Fan, 1994. – 144 b.

2. Yusuf B. Mumtoz adabiy asarlar lug‘ati / mas’ul muharrir Q.Ergashev. – Toshkent: Sharq, 2010. – 528 b. https://uzbekliterature.uz/sites/default/files/mumtoz_adabiy_asarlar_lugati.pdf

3. Zahiriddin Muhammad Bobur. Qaro zulfung firoqida. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2019. – 120 b. https://zakm.uz/media/books/Z._M._Bobur_Qaro_zulfung_firoqida.pdf

4. Matn aniqligi qo‘lyozma bilan // Fan va turmush. – 2017. – 1-son. – B. 45–47. https://baburid.uz/bibliography/552

5. Xolboyeva M.A. Zahiriddin Muhammad Bobur devonidagi g‘azallarning lingvokulturologik tadqiqi. PhD dissertatsiyasi qo‘lyozmasi. – Qo‘qon, 2026. – 2.3-fasl, III bob, B ilova.

6. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019. – 248 b.

Research Science and Innovation House